

ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ СУЧАСНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

УДК 323. 2.316.77

ПОЛІТИЧНА ІНТЕРАКЦІЯ В КОНТЕКСТІ КОМУНІКАТИВНОЇ РАЦІОНАЛЬНОСТІ

Валерій Денисенко

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки,
вул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна
e-mail: denyvale@gmail.com*

Наголошено на комунікативній складовій сучасного політичного процесу. Визначено, що політична діяльність починається з інтерпретації інформації, а політичні інтеракції в сучасному світі розгортаються у комунікативному просторі, структура та правила якого формуються під впливом мас-медіа.

Ключові слова: комунікативні процеси, політична діяльність, феномен інтеракції, комунікативна взаємодія, раціоналізація відносин.

Сучасний етап характеризується зрушеннями у взаєминах людини та влади, істотними трансформаціями картини світу, висуванням на історичну авансцену інформаційних технологій. Культурна плюралізація суспільства, по суті, зруйнувала системно-групові зв'язки соціальної й політичної сфер суспільства. Отже, соціальна основа політичної влади поступово трансформувалась, стали випадати цілі проблемні блоки, що традиційно ініціювали масову політику: права людини; захист особистості від необґрунтованого державного втручання; забезпечення необхідних для життя соціально-економічних стандартів та ін.

Раціональність формування поля політики, тобто суб'єктивна розумність, покладена в основу досягнення міжгрупових компромісів і налагодження консенсусу, задавала норми суспільної інтеграції та встановлювала єдині критерії градації групових цінностей, почала елімінуватися з політичного простору.

В сучасному світі індивід у політичному середовищі діє не стільки як ідейно зорієнтована, скільки як інформаційно-заряджена людина. Існуюча ж у цьому випадку можливість дисконунікації між верхами й низами, цілі збереження належного для держави ступеня ефективного управління передбачають пошук відповідних методів компенсації цих нових тенденцій. Новизна становища сучасної людини позначається термінами і характеристиками, що виростили з візуальних, «видовищних» і споживчих практик: об'єкт впливу; споживач (інформаційних послуг); реципієнт; «дивідуум» (на відміну від індивідуума); «мереженін» (замість громадянин); актор та ін. У соціальному й політичному дискурсах з'являються

терміни «медіакратія» та «NETократія». Різко зростає доступність видів і об'єктів інформації, розгортається універсалізація шоу-культури, яка народжує нові уявлення про дозвілля, вільний час, самореалізацію, само презентацію. Змішування культур створює транскультурне мислення; у політичному просторі формується феномен медіатизації.

Суспільства, котрі прагнуть до здійснення влади демократичним шляхом, зіштовхуються з проблемою розумного обмеження демократичних свобод індивіда на користь суспільних благ. Усвідомлення зростаючої необхідності політичної участі індивідів у демократичному процесі приведе до міфологізації та гіперболізації ступеня їхньої участі в прийнятті суспільно-значущих рішень.

Важливою характеристикою минулого століття, за оцінкою одного із творців квантової фізики М. Борна, є трагічне поєднання найбільших тріумфів розуму і поразок здорового глузду. В цій констатації виражена криза основних принципів, навіть самої ідеї раціональності як однієї з фундаментальних цінностей і регулятивів людського мислення та діяльності. Процес розмивання зазначених критеріїв багато в чому зв'язаний із формуванням парадигми мислення, що дає людині змогу самостійно оцінювати життєву ситуацію, формулювати завдання, відшукувати і визначати необхідну інформацію, ефективні методи і засоби її вирішення.

Концептуальна криза в інтерпретації поняття «раціональність», яка виявляється в сучасних дискусіях з цієї проблеми, пов'язана із конкретно історичною формою раціональності – класичним уявленням про раціональність, започатковану від епохи Нового часу й Просвітництва. Сучасна криза ідеї раціональності — це, безперечно, криза класичних уявлень про раціональність. Вона постає як симптом загальнішої і глибшої кризи ідейно-світоглядних основ класичної західноєвропейської свідомості й обумовлена втратою зрозумілих і чітких ідейно-концептуальних орієнтирів, котрими характеризувалися класична свідомість узагалі й класична інтерпретація раціональності зокрема.

Некласична раціональність постає з необхідності саморозвитку, «самобудівництва» суб'єкта в процесі його взаємин зі світом. Некласична раціональність є відкритою раціональністю, здатною до вдосконалення і перегляду своїх вихідних установок.

Раціональне ставлення до світу обов'язково припускає націленість на ефективність, успішність дії. Однак сама собою ефективність у жодному випадку не може розглядатися як достатня специфічна ознака раціональності. Не може розглядатися у вигляді раціональної й творчої імпровізаційної діяльності, що приводить до успішних результатів під час вирішення тих чи інших індивідуальних завдань. Раціональності властива інтенція на свідомий рефлексивний контроль над «ідеальним планом» світовідношення, перетворення його на спеціальний предмет діяльності. Можна, очевидно, розглядати раціонально-рефлексивний тип відношення до світу, раціонально-рефлексивну культуру.

Отже, раціональність насамперед пов'язана зі заснованою на адекватному розумінні проблемною ситуацією, де перебуває суб'єкт дії, свідомим керуванням власною поведінкою. Вона допускає дві обов'язкові умови – рефлексивний самоконтроль і облік вимог реальності. Власна відповідальність та рефлексивний самоконтроль визначають волю суб'єкта дії, яка протистоїть його залежності від

зовнішніх сил. Раціональність передбачає альтернативність поведінки, можливість вибору різних способів дії.

Соціальні теорії XX – початку XXI ст. характеризуються переходом від однієї парадигми розвитку суспільства до іншої. Зміна соціальних парадигм, що розпочалася приблизно в середині минулого століття, – парадигми, ґрунтованої на монізмі, протистоянні й строгій системності поглядів і принципів, на іншу, засновану на плюралізмі, погодженні, сполученні різних поглядів, визнанні маргінальності, інтерпретації різноманітної теоретико-практичної спадщини, належить до ознак сучасності. Перехід цей здобуває все більшу значущість не лише в політиці, а й у науці. Так ідея консенсусу, яка розробляється в герменевтичних теоріях, знайшла відгук у представників інших орієнтацій.

Наприклад, Ю. Габермас головну увагу приділяє аналізу процесів перехідності й способам подолання супроводжуваних їх конфліктів. Його концепція здатна слугувати методологічною основою для продуктивного обговорення сьогоденної ситуації у посткомуністичних країнах, де мають місце конфліктні ситуації, пов'язані з перехідним періодом їхнього розвитку, зіткненням різних інтересів і сил.

Насправді, у перехідний період існує велика небезпека втрати уявлення про загальні інтереси, національні цінності, суспільне благо, до котрого варто було б прагнути. Ю. Габермас – один небагатьох сучасних мислителів, переконаних у можливості досягнення раціональної суспільної згоди. У цьому зв'язку він висуває на перший план проблему досягнення консенсусу на основі розуміння. Її рішення вчений починає у теорії комунікативної дії, розвиваючи концепцію розуміння як передумову суспільної згоди (договору, консенсусу).

Дослідник вводить поняття «праця» й «інтерація», розкриває їхню взаємодію і показує значення у самовідтворенні людського суспільства. Крім інструментальної дії, в діяльності людей надзвичайно важливі комунікативні інтерації – взаємодії, що не стільки ведуть до пошуку потрібних засобів для досягнення визначеної мети, скільки спрямовані на порозуміння між діючими суб'єктами. У цій ситуації партнера з комунікації розглядають не як засіб досягнення своєї мети, а як рівноправного суб'єкта, взаємодіючи з котрим, я перевіряю та рефлектую доцільність засобів і мети своєї дії, вступаючи з ним у комунікацію.

Досягаючи своїх цілей у праці, людина заклопотана отриманням блага. Прагнучи ж віднайти порозуміння у комунікаційній взаємодії, вона вільна від цієї проблеми. Модель чистої комунікативної дії – «ідеальна мовна ситуація». Мова, за Ю. Габермасом, посідає центральне місце, оскільки як засіб комунікації вона дає змогу перевірити правильність тверджень під час аргументації, пошуку істини і досягти на таких засадах розуміння. Лише рефлексія комунікації, тобто перебування її філософських основ, відкриває істину, щодо змісту якої і може бути досягнуто порозуміння. Мова завжди є інструментом порозуміння між суб'єктами, але люди реально взаємодіють у суспільстві нерідко по-іншому, ніж це описується в ідеальній мовній ситуації. Реальність соціуму нерозривно пов'язана з фактором влади і з політичною ситуацією, де процес інтерації здійснюється у вигляді «безнасильного насильства». Ю. Габермас називає це «зруйнованою комунікацією», яка є, власне кажучи, відмовою від досягнення комунікаційної згоди.

Теорія консенсусу Ю. Габермаса має раціональний і, окрім того, сциєнтистський характер: в акті комунікації відкривається істина, що покладена в основу розуміння. Тим самим комунікаційна теорія, виконуючи епістемологічні функції, постає і як соціальна модель суспільства. Згода в суспільстві досяжна не тільки тому, що істина може бути віднайдена, а й тому, що, за Ю. Габермасом, передбачається реалізація певної моделі суспільства, а це забезпечує деякий нормальний хід і рівень життя тим, хто погоджується з його установками.

Консенсус припускає раціоналізацію у процесі взаємодії учасників комунікації їхніх інтерпретацій життєвого світу. Спільне життя потребує, навіть від найпростіших систем взаємодії, постійного взаємного пристосування й удосконалювання кооперації. Остання може бути досягнута за допомогою або суворої організації, що гарантується лише під час узурпованої влади окремими особистостями, або внаслідок укладання суспільного договору для врегулювання відносин між людьми. Цей договір може бути досягнутий лише за узгодження принципів індивідуальної волі й суспільного блага.

Комунікативна теорія уточнюється в процесі розмежування трьох сфер – практики, етики і моралі.

Прагматично орієнтована дія має необхідність у волі, щоб вибрати належні засоби для досягнення мети. Комунікативна дія припускає наявність уявлення про благо для досягнення розуміння. Поняття ж «благо» не дане людині, позбавленій раціональності. Воно може бути сформоване й обґрунтоване на шляху і раціоналізації власних чекань, і за допомогою раціоналізованої інтерпретації соціуму.

Ідею раціоналізації у сфері дій, орієнтованих на узгодження, Ю. Габермас сприйняв з веберівського аналізу протестантської етики та її зв'язку зі становленням капіталізму. Однак, на відміну від М. Вебера, він інтерпретує процес раціоналізації як результат комунікативної, а не цілераціональної дії. Легітимація через дію може здійснитися, дотримуючись не традиції, а принципу вільного узгодження, раціонального консенсусу, основного принципу комунікативної дії – розуміння. Сфера практики торкається ситуації, коли людина дбає лише про свої інтереси, не висуваючи питання про основи власної діяльності.

Завершення комунікативної дії – сфера етичних норм, котрі затверджують обрйй ціннісних переваг людини. Тут істотно важливим є не стільки те, які цілі йому варто досягти, скільки те, ким би він хотів стати.

Подібне питання виникає тоді, коли мета не зрозуміла, уявлення про власне благо втрачені й свобода не лише не дає орієнтирів діяльності, а, й ускладнює їхній пошук.

Критично викладаючи і переосмислюючи веберівські ідеї, Ю. Габермас інтерпретує розвиток етичної свідомості від традиційної етики до етики переконань відповідальності як зростаючу універсалізацію та зростаючу рефлексивність основних принципів комунікативної дії. У сфері моралі людина, за Ю. Габермасом, перетворює індивідуальні норми на загальні. Загальність норм може бути результатом розуміння, але «моральні заповіді значущі поза залежністю від того, в силах чи не в силах їхній адресат виконати те, що вважається правильним» [2, 65].

Увівши й обґрунтувавши розрізнення практичної, етичної та моральної сфер, Ю. Габермас відкриває теоретичні шляхи для перебування консенсусу і компромісу. Виходячи з його концепції, можна дійти такого висновку: консенсус – повна згода в

точному змісті цього слова – неможливий. Він імовірний лише як діяльність на основі визнаних усіма загальних правил. Згода щодо цих правил може бути повною, а консенсус – реалізуватися в практичній діяльності й зумовлювати досягнення компромісу. Під компромісом ми розуміємо здатність жертвувати частиною власних інтересів заради максимізації загального блага. Подібна здатність закладена і у сфері практичної дії, і у сфері комунікацій. Однак вона реалізується не в сфері етики і права, а в сфері моралі – у встановленні загального горизонту життя не тільки для власної особи, а й для інших осіб.

У пошуках шляху, який міг би вивести сучасну західноєвропейську «громадськість» зі стану глибокої кризи, забезпечивши їй роль носія структурних змін у сучасному «пізньокапіталістичному» суспільстві, Ю. Габермас звертається до проблематики міжлюдської взаємодії – інтеракції» (комунікації), зосереджуючись на питанні про відмінність «справжньої» комунікації від «помилкової» та умовах, котрі забезпечують справжню комунікацію між людьми. У цьому зв'язку Ю. Габермас на межі 60–70-х років ХХ ст. пропонує широку (хоча і вкрай еkleктичну) соціально-філософську концепцію, яка ґрунтується на дуалістичному поділі двох сфер людського існування: сфери праці (взаємодія людей із природою) і сфери «інтеракції» (сфера міжлюдської взаємодії). Він відрізняє три види інтересу: «технічний» пізнавальний інтерес, що характеризує природознавство й технічні науки («науково-технічна раціональність», яка має на меті оволодіння «зовнішньою природою»); «практичний» інтерес, сфера котрого – міжлюдська інтеракція, де виробляються ідеали й цілі, що визначають найзагальніший напрям використання та розвитку науки і техніки; зрештою, визвольний (емансипований) інтерес, який відбиває прагнення людини до звільнення від усіх і всяких форм «відчуження» й гноблення, котрі виникають, за Ю. Габермасом, у зв'язку з перенесенням технічних засобів і методів на сферу власне людських взаємин («інтеракції»).

Учений тлумачить і обґрунтовує постульований ним розрив «праці» й «інтеракції». Розглянута дихотомія виводиться на ще загальніший рівень аналізу: вона розчиняється в антиномії невідчуженого «життєвого світу» та «системи», яка відчужує, сучасного («пізнього») капіталізму, «колонізуючого», згідно з Ю. Габермасом, цю життєву основу міжлюдської комунікації, затверджуючи принцип «технічної раціональності» мислителя трактується як процес вироблення цілісних культурних змістів, у єдності когнітивного, морального й естетичного суджень, і здійснюється у сфері культури. Однак і саме поняття «культура» значно трансформується: це вже не лише когнітивні (знання), аксіологічні (система цінностей) і експресивні (сфера мистецтва) її складові, а насамперед, комунікація як спосіб організації через співтовариства, що мають на меті інтерпретувати цінності, взаємодія (інтеракція) розглядається саме як культурне середовище. При чому сфера повсякденного життя трактується як природна комунікація, у межах котрої утворюються та виявляються різні форми світоглядних переконань, світоглядний здоровий глузд, що створює уявлення людини про характер дійсності, життєвий світ як цілісну соціальну практику людей, покликану не тільки формувати загальне соціальне почуття, а й констатувати свою індивідуальну свідомість як частину колективного.

Усе це допомагає розглядати концепцію комунікативної раціональності Ю. Габермаса як новий вимір соціальної реальності, що може стати основою нової суспільної теорії і, внаслідок цього, нової політичної практики.

За Ю. Габермасом, характер дискурсу такий: з універсуму міркування вилучаються всі суб'єктивні обмеження й мотиви, крім мотиву спільного пошуку істини. Дослідник аналізує «інструментальне звуження Розуму», «колонізацію системою життєвого світу» як цілком реальний процес. Насправді, незавершений «проект модерну» є спробою «виправдання Розуму», але не тільки: модерн – це те, «що сприяє об'єктивному вираженню актуальності духу часу, спонтанно обновлюється», а отже, – дещо, для чого стан проблематичності, становлення є навряд чи не константним, у всякому випадку – тим, що не може бути жорстко зафіксованим, визначеним, «схопленим» і що потребує актуалізації, деякого середовища для свого вияву. Інтерація не може бути зведена лише до дискурсу, тобто розмови. Комунікативна дія, на погляд Ю. Габермаса, має мінімум дві сфери застосування – своєрідно трактована політична дія й етика дискурсу.

У статті «Три нормативні моделі демократії» вчений розглядає процедурний погляд на демократію та дораджу політику, здійснюючи порівняльний аналіз ліберальної моделі, республіканської моделі й відстоюючи позиції дискурсивної теорії [3]. Відмінності між ліберальною і республіканською традицією стосуються, констатує Ю. Габермас, розуміння сутності демократичної політики: «Згідно з «ліберальним», або Локковим, поглядом, демократичний процес завершує завдання побудови врядування в інтересах суспільства, причому врядування репрезентовано як апарат державної адміністрації, а суспільство – як структурована на кшталт ринку сукупність взаємодій приватних індивідів. Тут політика (у значенні формування політичної волі громадян) має функцію поєднання приватних інтересів та сприяння їм супроти урядового апарату, що спеціалізується з адміністративного застосування політичної влади задля колективних цілей. А згідно з «республіканським» поглядом, політика – це щось більше, ніж ця функція посередника: політика становить один з формотворчих процесів функціонування суспільства загалом. «Політику» розуміють як мисленнєву форму морального життя, а саме: як засіб, завдяки якому члени більш-менш порізаних спільнот починають усвідомлювати свою взаємозалежність і, діючи цілком розважливо як громадяни, далі формують і розвивають наявні відносини взаємовизнання, створюючи об'єднання вільних та рівних індивідів, що співіснують, маючи спільне право. Внаслідок цього ліберальна архітектура держави і суспільства зазнає важливої зміни: на додачу до ієрархічних регулювань держави і децентралізованих регулювань ринку, тобто поряд з адміністративною владою та особистими інтересами індивідів, солідарність і орієнтація на спільне добро постають як третє джерело соціальної інтеграції» [84, с. 364]. Інтерпретуючи виникнення, творення та відтворення політичної влади на основі солідарності індивідів, що відрізняє її від «невидимої» руки ринку та тиску державного апарату, Ю. Габермас розрізняє «узгодження інтересів» та «інституціоналізацію публічної свободи». Відповідно до ліберального погляду, «політичні права, як-от виборче право, свобода слова, мають не тільки ту саму структуру, а й те саме значення, що і громадянські права, які забезпечують простір, у межах якого суб'єкти права звільнені від зовнішнього примусу. Вони дають громадянам можливість утверджувати свої приватні інтереси так, що за допомогою виборів, формування складу парламенту й

формування уряду ці інтереси, зрештою, згромаджуються в політичну волю, що справляє вплив на адміністрацію» [1, с. 365]. Згідно з республіканським поглядом, «...ця влада походить від влади громадян, створеної комунікативно, тобто в процесі спілкування під час практики самоврядування, і вона має своє виправдання в тому, що захищає цю практику, інституціоналізуючи публічну свободу» [3, с. 365].

Такі різні способи «концептуалізації ролі громадян і ролі права», на думку Ю. Габермаса, характеризують різні підходи представників лібералізму та республіканської традиції до характеру політичного процесу. Продовжуючи порівнювати аргументацію двох течій політичного та філософського дискурсу, мислитель пропонує розглянути ще одну – комунітарну традицію. Для нас важливим є розуміння існування незалежних від економічних чинників відмінностей між індивідами та сподівання у реалізації демократичної політики не на все суспільство, а на певну групу людей, котрі «присвятили себе громадянському добру». Аргументи комунітаристів відрізняються і від теорії справедливості, й від морального дискурсу, оскільки політику не можна уподібнити до процесу саморозгортання певної спільної форми життя або колективної ідентичності. Політичні питання не можна звести до того типу моральних питань, коли ми – члени спільноти – запитуємо, хто ми і якими ми би хотіли бути. У комунітарній інтерпретації республіканська модель надто ідеалістична навіть у межах суто нормативного аналізу. В такій інтерпретації демократичний процес залежить від чеснот громадян, що присвятили себе громадському добру. Це сподівання чесноти спонукало ще Ж.-Ж. Руссо виокремити громадян, зорієнтованих на спільне добро, від приватних індивідів, на котрих «не можна накладати надмірний моральний тягар» [3, с. 365].

Така поведінка, безумовно, відрізняється від ліберального погляду, що проводить прямі аналогії між політичним вибором та економічною поведінкою: політичний процес формування громадської думки й волі у публічній сфері та парламенті визначений конкуренцією колективів, які використовують різні стратегії, намагаючись утримати владу чи набути її. Успіх вимірюють схваленням (вираженням кількістю голосів) громадянами певних осіб або програм. Даючи відповіді під час опитувань громадської думки, виборці виявляють свої вподобання, їхні рішення з приводу голосування мають ту саму структуру, що й акти вибору, котрі здійснюють учасники ринку. Виборці дають дозвіл на доступ до владних позицій, за які борються політичні партії, геть усі орієнтуючись на успіх. Згідно з республіканським поглядом, формування політичної громадської думки й політичної волі, що відбувається в публічній сфері й у парламенті, підлягає не структурам ринкових процесів, а несхитним структурам громадського спілкування, зорієнтованим на взаємне розуміння. Взірцем для політики у розумінні самоврядування є не ринок, а діалог. «За цією діалоговою концепцією, політика – це суперечка з приводу питань цінності, а не просто вподобань» [3, с. 366].

Дискурсивна інтерпретація, запропонована Ю. Габермасом як альтернатива і ліберальній, і республіканській філософській традиції, розглядає процес формування політичної волі громадян та набуття легітимізаційної сили не з попередньої згоди про усталені моральні переконання, а й з комунікативних припущень, котрі дають змогу «найслухнішим аргументам відігравати свою роль у різноманітних міркуваннях, і з процедур, які забезпечують справедливий процес переговорів та узгоджень» [3, с. 365].

Поява дискурсивної позиції, що акумулює й інтегрує республіканські та ліберальні погляди, допомагає аналізувати нормативний зміст, виходячи зі структури комунікативних дій: «Згідно з ліберальним поглядом, демократичний процес відбувається у формі компромісів між конкурентними інтересами... Згідно з республіканським поглядом, демократичне формування політичної волі відбувається у формі морально-політичного дискурсу; тут дорадчість може покладатися на усталений культурою принципівий консенсус... Дискурсивна теорія запозичує елементи в обох поглядів та інтегрує їх у концепцію ідеальної процедури дорадчих міркувань та ухвалення рішення... практичний розум відступає від універсальних людських прав або від їх конкретної моральної субстанції конкретної спільноти до правил дискурсу й форм аргументації... нормативний зміст постає із самої структури комунікативних дій» [3, с. 369].

Демократичні перетворення (або – недемократичні перевтілення) у нашій країні відображені у політичній комунікації. Розуміння політики частково застосовує досвід повсякденного життя, значно більше інформацію, отриману з мас-медіа, але «мовчання» у ЗМІ точно не є ознакою сучасного політика.

Ю. Габермас формує теорію консенсусу, що показує, як опанувати комунікативною етикою, етикою прагнення до істини, категоричні імперативи котрої творяться в мові.

Ще один аспект консенсусу: його мета – не збагнення істини, а досягнення взаєморозуміння. Соціальна діяльність – це передусім діяльність суб'єктів, що розуміють один одного, тому основна роль у соціальних проблемах належить мові як особливому інструменту і мовному акту, який здійснюється на його основі. Парадигма раціональної філософії М. Вебера у працях Ю. Габермаса була замінена новою парадигмою філософії мови, інтерсуб'єктивного розуміння та комунікативної дії.

Цей процес здійснюється з переходом від жестикуляції до символічної інтеракції. У жестикуляції, що існує в тваринному світі, жест однієї особи спричиняє певну реакцію іншої. У символічній взаємодії, характерній для людини та її діяльності, здійснюється акт розуміння зовнішнього впливу, спрямований на досягнення консенсусу. Причому відбувається концептуальне структурування зв'язків між учасниками інтеракції: воно протікає в комунікативних ролях того, хто говорить, і того, хто слухає, як соціальних об'єктів і розрізняється в акті розуміння від послідовно орієнтованої дії.

Разом з мовою, констатує Ю. Габермас, зароджуються орієнтовані на взаєморозуміння дії, і сама мова завжди передбачає можливість узаємопогоджуваних дій. Дослідник наголошує, ці дії зможуть реалізуватися тоді, коли функціонує принцип узгодження, що натомість залежить від адекватного використання мови.

Вивчення політичної мови та політичної комунікації мають величезну історію, за однією з версій – від Платона до Ю. Габермаса [6, с. 299]. Вони не поступаються за складністю феноменам політичної інтеракції. Тому актуальним є завдання проаналізувати причини ускладнень політичної взаємодії, виходячи з «хиткості» (П. Рікер) політичної мови в обставинах демократизації політичного режиму. Для реалізації дослідницької програми розглянемо підходи «класиків» герменевтики Г.-Г. Гадамера [5], П. Рікера [7] й інтерпретації герменевтики Д. Д. Пітерса [6].

Можливість порозуміння, в тому числі (й особливо) у світі політичного, ускладнюється в перехідних суспільствах, де трансформації утворюють розриви та протиріччя, економічні, мовні, культурні, соціальні й політичні. Засоби комунікації можуть ускладнювати порозуміння, але їхня функція схожа зі завданням герменевтики, яке, на думку Г.-Г. Гадамера, полягає в прокладанні мостів крізь суспільний або історичний простір, що «ізолює один дух від іншого» [6, с. 7]. Учений в есе «Естетика і герменевтика» (1964 р.) зазначає: «Поняття «герменевтика» неоднозначне, під нею розуміють «епістемологію інтерпретацій... Герменевтика не сходиться до «спілкування з текстами», її універсальне завдання виникає з того, що люди, покоління, епохи втрачають взаєморозуміння, і постає необхідність пошуків чи відновлення «спільної мети», порозуміння між ними» [5, с. 5]. Історично, за своїм первинним значенням, герменевтика – це мистецтво пояснювати й повідомляти нам сказане іншими, яке надійшло до нас від попередніх поколінь: «З часу започаткування герменевтики все ширша історична свідомість спричинила усвідомлення того, що при будь-якій передачі інформації від покоління до покоління відбувається хибне розуміння й, можливо, нерозуміння»; для прикладу, Г.-Г. Гадамер наводить розпад європейського християнського суспільства під час впровадження принципу індивідуалізації, що «безнадійно втаємничив одного індивіда від іншого» [5, с. 10] (за бажання можна провести аналогію з крахом соціальної реальності комунізму). Питання адекватності застосування герменевтики у політичних дослідженнях вирішується, по-перше, самим предметом аналізу (право герменевтики у «мовних» питаннях – визнане); по-друге, наведені цитати аргументують «легітимність» герменевтики у досягненні політичного порозуміння:

- «герменевтика має справу з деформацією діалогу» (П. Рікер) [7, с. 157];
- «сфера її (герменевтики) інтересів поширюється так далеко, як взагалі може поширюватись сфера осмисленого висловлювання... герменевтика цілком справедливо названа за ім'ям Гермеса, тлумача послань, які надсилались людям богами» (Г.-Г. Гадамер) [5, с. 10];
- «герменевтика є мистецтвом інтерпретації там, де неможливо отримати повідомлення-відповіді» (Д. Пітерс).

У збірці есе й статей «Герменевтика і поетика» Г.-Г. Гадамер, розмірковуючи над поняттям і методом герменевтики, пише: «...буття, яке можна зрозуміти, називається мовою... Універсальний висновок Гете: «Усе – символ» (а це означає, що кожний об'єкт вказує на якийсь інший) всеохопно формулює герменевтичну ідею. Своім «усе» Гете стверджує не те, що кожна і будь-яка річ існує, а говорить про те, яким це «кожне» та «будь-яке» постає для реципієнта в процесі розуміння. Немає нічого, що б не означало чогось у процесі розуміння, але маємо при цьому й дещо інше: ніщо не залишається в тому ж значенні, в якому воно існує попередньо» [5, с. 14].

П. Рікер висуває завдання «характеризувати політику з погляду вживання нею мови», пов'язуючи розв'язання цієї проблеми з місцем, яке «займає політика в житті людини й особливо стосовно людської дії... людська дія набирає свого первинного значення лише тоді, коли вона підноситься до рівня активності, спрямованої на пошук доброго уряду, нехай то буде уряд полісу, нації чи цілого людства» [7, с. 170]. Аналізуючи поняття політичного простору, П. Рікер звертається до концепції Г. Арндт, яка публічний простір ідентифікує з політичним простором: «перш ніж

отримати специфічне визначення в аспекті державності, тобто, врешті-решт, в аспекті домінування, людське поселення виявляє себе як середовище, що визначається активністю, яку ми характеризуємо розвинутою професійною діяльністю у царині мистецтв, спорту, ігор, дозвілля. Якщо ми хочемо мати можливість займатися цією діяльністю у належній безпеці, то ми маємо потребу у добре впорядкованому публічному просторі, в якому особисті інтереси й цілі виявляються пов'язаними з інтересами, що проголошуються всім загалом певного колективного цілого, яке ми називаємо народом, або нацією, або навіть людством» [7, с. 170]. Дотримуючись цього, П. Рікер визначає владу як «компенсацію обов'язку, що впливає з належності до політичного простору, а саме – обов'язку підкорятися спільним правилам...» [7, с. 172]. Політична мова перебуває у просторі між «строгим доказом» і «оманливою маніпуляцією», Учений розглядає функціонування риторики на трьох рівнях – політичних дебатів, дискусій «про наміри доброго уряду» та «найвищому рівні цінностей», де сама перспектива доброго уряду пов'язана з нашими уявленнями про справжнє «добре» життя» («криза легітиматії»).

Аналіз першого рівня П. Рікер починає у контексті сучасних західних демократій, котрі визначаються «формою правової держави, в якій правила гри є предметом широкої згоди... Найперше завоювання демократій – це конституювання публічного простору для дискусії з її обов'язковим наслідком: свободою висловлювання... У цьому публічному просторі стикаються суспільні думки, більш або менш зорганізовані за партійною ознакою... демократія не є політичним режимом без жодних конфліктів, а таким режимом, за якого конфлікти є відкритими й, крім того, такими, що можуть обговорюватися... У суспільстві, яке більш ускладнюється, конфлікти не зменшуються ні за своєю кількістю, ні за своєю складністю, а навпаки, зростають і поглиблюються. Суттєвим... є те, щоб вони могли бути виражені публічно й щоб існували правила їх обговорення» [7, с. 175].

Висновок про головне правило політичних дебатів полягає ось у чому: в сучасних західних демократіях політична мова «функціонує саме як мова, що бере участь у політичних зіткненнях і сприяє виробленню спільного рішення... Це означає її надзвичайну вразливість» [7, с. 176]. П. Рікер зазначає: велика «кількість праць з політичної науки у точному й вузькому розумінні слова... торкається таких форм обговорення, як процедура торгів або вибори. Саме якістю, складністю й точністю цих процедур, а також деонтологією, що регулює їх перебіг, визначається політична зрілість наших демократій» [7, с. 176]. На подальшому рівні «намірів доброго уряду» розкривається ще більша хиткість політичної мови «у контрверзах навколо таких ключових слів, як «безпека», «процвітання», «свобода», «справедливість», «рівність» [7, с. 178].

На думку П. Рікера, історія політичної думки довела, що кожен із цих термінів визначається множинністю сенсів, а «питання про наміри «доброго» уряду, мабуть, не може бути розв'язане в принципі» [7, с. 179]. Успішне врядування, яке ґрунтується на публічному просторі, починається з усвідомлення, що в політиці жодна практика не може задовольнити всі наміри одночасно. Отже, кожна інституція виражає шкалу пріоритетів, котрі не можна звести один до одного на підставі випадкових причин і котрі залежать «від географічної, історичної, соціальної й культурної обстановки, що залишається неясною для політичних діячів відповідного моменту». Ось чому досконала рівновага між, принаймні, трьома з цих ідей – справедливості, свободи й

рівності – є химеричним наміром, де відображено трагізм усякої людської діяльності [7, с. 179].

Останній, за підрахунками П. Рікера, третій рівень політичної практики «стосується горизонту цінностей, на підставі яких те, що ми приймаємо за «добрий» уряд, поєднується з нашими уявленнями про добре життя». Тут політична мова зіткнулася не лише з двозначністю, а й із амбівалентністю, яка «пов'язана з тим, що люди з певних причин можуть любити й ненавидіти одні й ті самі речі, приймати й відкидати одні й ті самі цінності...» Тут йдеться не стільки про лояльність («Чому я повинен підкорятися Державі?»), скільки про легітимність («Чи впізнаю я себе у цій формі суспільства?») [7, с. 179].

П. Рікер починає аналіз політичної мови з дебатів про добре врядування, де постає проблема адекватності використання певних політичних понять, а закінчує легітимністю суспільних відносин, досліджуючи амбівалентність цінностей. Учений використовує слово «хиткість» для позначення стану політичної мови, оскільки політична мова «назавжди відокремлена від несуперечливого знання»: «все, що може бути сказано стосовно хиткості політичної мови, впливає з огляду слабких місць мови на всіх трьох рівнях її політичного вжитку: йдеться про нездоланий конфлікт на рівні політичного обговорення в рамках правової держави, про неусувну множинність намірів «доброго» уряду, про невизначеність горизонту цінностей, у межах якого проект «доброго» уряду поєднується з уявленням про добре життя» [7, с. 179].

Увага герменевтики до проблемності розуміння та «розривів» у комунікації спричиняє рефлексію суспільних відносин, що потребує «встановленого масштабу адекватності». Г.-Г. Гадамер попереджає: питання про адекватність розуміння буде залишатись постійно нерозв'язаним [5, с. 8]. Однак, на думку Г.-Г. Гадамера, герменевтика будує міст у просторі, який існує між одним духом та іншим і «зменшує відчуженість чужого духу... Мовлення містить не тільки інформацію: у кожному випадку мовлення – хтось комусь щось каже. Розуміння мовлення... реалізується в рамках єдності суті сказаного, а ця суть завжди сягає за межі сказаного» [5, с. 12]. Передумовою розуміння постає ідентифікація, в тому числі політична, можливо, тому мову Г.-Г. Гадамер пов'язує з батьківщиною: «Батьківщина не просто місце тимчасового перебування, яке обирають і можуть міняти. Батьківщину не забувають. Вона, за знаменитим визначенням Шеллінга, щось споконвічне... Коли ми говоримо про споконвічність батьківщини, ми зараховуємо сюди передусім мову... в рідній мові струменить уся близькість до свого, у ній – звичаї, традиції й знайомий світ... у реальному вимірі батьківщина – це передусім мовна батьківщина» [5, с. 188–189]. У цьому питанні Г.-Г. Гадамер застосовує власний досвід. В есе «Батьківщина і мова», написаному у 1992 р., проаналізовано важкий досвід розуміння у розділеній країні: «в тому випадку, коли власна батьківщина, яку не покидав, спотворюється до невпізнання і стає чужиною, зрештою, можна жити, керуючись надією та ще й обіцянкою «Et illud transit». У чому суть цього перелому, ми відчуваємо в Німеччині зараз, коли стає, так би мовити, важко вести розмову між тим, хто живе у Західній Німеччині, і тим, хто живе у Східній Німеччині...» [5, с. 189]. Суспільні відносини, на думку Г.-Г. Гадамера, – передусім спільний досвід: мова – не те, що ми маємо у вигляді слів і використовуємо на власний розсуд. Мова – це процес, коли один дає, а інший бере, і саме в такому процесі вона витворюється. Мовлення отримує сенс саме

у такій реалізації і може відбутися лише тоді, коли один співрозмовник контактує з іншим, аби упевнитись у спільності досвіду [5, с. 190]. Можна у цьому контексті навести такий вислів Гадамера: «кожна наша зустріч з твором мистецтва стає водночас і зустріччю нас всіх» [4, с. 7]. Ситуація «зустрічі» формує комунікативну ситуацію діалогу, що, на думку Л. Вітгенштайна, є характеристикою мови: «одноосібної мови бути не може. Мова – це діалог. Слово, яке не доходить до іншого, мертво» [5, с. 192]. Для Г.-Г. Гадамера, життя – заглиблення в мову [5, с. 189]. Відповідно і будь-який виклад смислового матеріалу, що допомагає іншим «зрозуміти цей матеріал, має неодмінно мовний характер» [5, с. 10].

У розповіді «Слова на вітрі: історія ідей комунікації» Д. Д. Пітерс звертає увагу на спорідненість викликів, котрі постають перед герменевтикою та мас-медіа: «Герменевтика і медіа стикаються з однаковою проблемою: продукування і сприйняття текстів у непередбачуваних контекстах. Як Стюарт Голл написав про телебачення (що однаково справедливо для всіх герменевтичних ситуацій): «не існує обов'язкового зв'язку між кодуванням і декодуванням» [6, с. 159]. Г.-Г. Гадамер аргументує: увага до засобів мовлення (всупереч відомій формулі «засіб є повідомлення») «вторинна річ, якщо порівняти її з безпосередньою орієнтацією на те, що мовитися», і вона зазвичай відсутня там, де спілкуються сучасники. Адже сказане – «це зовсім не те, що пропонується як результат судження. Воно радше означає те, що суб'єкт хоче сказати і що реципієнт повинен дозволити собі сказати. Розуміння не відбувається, коли реципієнт ще завчасно намагається вловити суть того, що йому збираються сказати, і вважає при цьому, що він цю суть знає» [5, с. 13].

Політична комунікація, хоч і опосередкована інституціями, виборами, мас-медіа, відкриває значно більше, аніж боротьбу за владні посади, перемогу на виборах чи вплив; вона створює можливість досягнення суспільного порозуміння. Діалог у демократичній політиці виникає з конфлікту між зацікавленими особами; поява проблеми спричиняє потребу в розмові й пошуку порозуміння на шляху до її розв'язання.

У нашій країні політики ведуть діалог, коли самі підтримують дві сторони. Політичний діалог, здається, формується за принципом «звертання має містити у собі відповідь чи її передбачати» та нагадує ситуацію, описану Д. Пітерсом як предмет герменевтичних студій: «у діалозі з померлими, немовлятами, домашніми тваринами чи кимсь, хто знаходиться на далекій відстані, мовець мусить підтримувати обидві сторони розмови» [6, с. 160].

Соціальну раціональність як компонент соціальної перспективи можна розглядати з двох аспектів підходу до цього поняття. По-перше, соціальна раціональність зв'язана насамперед із пізнавально-перетворюючою діяльністю індивідів і груп (діяльнісна раціональність). По-друге, цей аспект поєднаний із функціонуванням соціальних систем, їхньою внутрішньою раціональністю, що виявляється у структурній логіці, а також знатності до самореференції та саморегуляції.

Не можна під раціональністю розуміти лише позитивну конструктивну дію. Адже «раціональна» дія може бути одночасно дією, яка руйнує, що знижує стабільність і адаптивність системи заради забезпечення стабільності й адаптивності іншої системи. Активність суспільства, його підсистем і людини завжди раціональна в тому ступені, в якому це визначається соціально-культурним рівнем суспільства.

Такий рівень складається внаслідок рутинного процесу пристосування суспільних структур і всього суспільства до мінливих соціальних, економічних, природно-географічних процесів. Тому відтворення систем суспільства і системи біологічного організму людини в адекватних змінам «соціуму» формах лише в кінцевому підсумку (за результатом) може бути критерієм соціальної раціональності як показника активності людини і суспільства. Демократія як феномен суспільства є саме таким прикладом політичного типу раціональності. У зв'язку з цим відносно раціональний механізм зворотного зв'язку та «комунікативної раціональності» (Ю. Габермас) забезпечує діалог і відрегульовану взаємоінтерференцію соціальних зв'язків, саморегуляцію соціальних систем.

В Україні відбуваються різноманітні події, у котрих утілені тенденції, загальні в своїй основі. Найочевидніша тенденція до демократизації політичних інститутів. За умов сприятливої ситуації виникають нові партії, нові еліти приходять до влади. Розвивається парламентська демократія, яка підживлюється плюралізмом форм власності й культури.

Одночасно скрізь діяли промислові комплекси, що потребують технологічної та економічної організації. Унаслідок індустріалізації й урбанізації якісні зміни відбулися у соціальній базі політики. Вони типові також для найрозвинутіших країн сучасного світу. Послідовність в економічному, політичному і культурному розвитку регіону перервалася занадто різко. Точніше перетворення, котрі здійснюються, можна було б представити як усеохоплююче пристосування до внутрішніх і зовнішніх умов, що якісно змінилися, спробу організувати широкомасштабну соціальну раціоналізацію.

Список використаної літератури

1. *Габермас Ю.* Залучення іншого: студії з політичної теорії / Ю. Габермас ; пер. з нім. А. Дахній ; наук. ред. Б. Поляруш. – Л. : Астролябія, 2006. – 416 с.
2. *Габермас Ю.* Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії «громадянське суспільство» / Ю. Габермас. – Л. : Літопис, 2000. – 320 с.
3. *Габермас Ю.* Три нормативні моделі демократії / Ю. Габермас // Демократія: антологія. – К. : Смолоскип, 2005. – С. 364–372.
4. *Габермас Ю.* Філософія як берегиня та тлумачення / Ю. Габермас // Генеза: Філософія. – К. : Генеза, 1998. – № 1, 2 (6–7). – С. 64–74.
5. *Гадамер Г.-Г.* Герменевтика і поетика / Г.-Г. Гадамер ; пер. з нім. – К. : Юніверс, 2001. – 288 с.
6. *Пітерс Д.* Слова на вітрі: історія ідей комунікації / Д. Пітерс ; пер. з англ. А. Іщенко. – К. : Вид. дім «КМ Академія», 2004. – 302 с.
7. *Рікер П.* Навколо політики / П. Рікер. – К. : «К.Л.», 1995. – 334 с.

Стаття надійшла до редколегії 14.04.2013

Прийнята до друку 22.05.2013

POLITICAL INTERACTION IN THE CONTEXT OF COMMUNICATIVE RATIONALITY

Valeriy Denysenko

*Ivan Franko National University of Lviv
Institute of philosophy, department of theory and history of political science
Universytetska st., 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: denyvale@gmail.com*

Defined communication of the modern political process. There was determined – political activity begins with the interpretation of information. Political interaction in the modern world unfolds in communicative space. Its structure and rules are shaped by the media.

Key words: communication processes, political activity, the phenomenon of interaction, communicative interaction, streamlining relations.

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ИНТЕРАКЦИЯ В КОНТЕКСТЕ КОММУНИКАТИВНОЙ РАЦИОНАЛЬНОСТИ

Валерий Денисенко

*Львовский национальный университет им. Ивана Франко,
философский факультет, кафедра теории и истории
политической науки,
ул. Университетская, 1, 79000, Львов, Украина
e-mail: denyvale@gmail.com*

Подчеркивается коммуникативный компонент современного политического процесса. Определено, что политическая деятельность начинается с интерпретации информации, а политические интеракции в современном мире разворачиваются в коммуникативном пространстве, структура и правила которого формируются под влиянием масс-медиа.

Ключевые слова: коммуникативные процессы, политическая деятельность, феномен интеракции, коммуникативное взаимодействие, рационализация отношений.